ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

ІІ МІЖВУЗІВСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИУРОЧЕНА ДНЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ ТА МОВИ

28 жовтня 2026 року

«СИЛА МОВИ: ДУХ, ЗБРОЯ, ІНТЕЛЕКТ»

Ірина ФАРІОН

Львів 2026

МОВА І ДУХ: НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ

УДК 81'373.7

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ

Ілля ШНАЙДЮК,

Науковий керівник Надія САЛАМІН,
викладач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Фразеологізми є важливим складником мовної картини, оскільки відображають історичний досвід народу, його культурні традиції, звичаї, цінності та особливості світосприйняття. Усталені мовні звороти зберігають у собі уявлення про навколишній світ, ставлення до різних життєвих ситуацій і специфіку національного характеру. Саме тому дослідження фразеології дає змогу глибше зрозуміти особливості національного світогляду, закарбованого в мові.

Походження українських фразеологізмів є різноманітним. Їхніми джерелами стали побутове мовлення, народна творчість, біблійні сюжети, антична й українська міфологія, вислови видатних людей, професійна діяльність, а також каламбури, анекдоти та переклади іншомовних зворотів. Різноманітність джерел української фразеології свідчить про багатство культурних впливів, які формували мовну картину світу українців.

Національна своєрідність української фразеології виявляється також у великій кількості образних висловів, що передають подібні значення, але відрізняються емоційним забарвленням і способом образного осмислення дійсності. Так, неможливість або невизначеність часу передають вислови коли рак на горі свисне, як риба заговорить, як п'яниця протверезиться. Для позначення

швидкої втечі використовують фразеологізми накивати п’ятами, дати драпака, узяти ноги на плечі, тільки п’яти замигтіли. Евфемістичне й часто жартівливе позначення смерті представлене зворотами дати дуба, протягнути ноги, піти на побачення з предками. Такі вислови демонструють образність українського мовлення, його емоційність, гумористичність і схильність до використання побутових образів для осмислення життєвих явищ.

Особливий інтерес становлять фразеологічні одиниці, значення яких пов’язане з історичними або культурними асоціаціями. До прикладу:

Гаряча голова - фразеологізм, що характеризує запальну, імпульсивну, нестримну людину, яка схильна діяти під впливом емоцій. У художньому мовленні цей вислів використовується для підкреслення особливостей характеру персонажа. Приклад уживання знаходимо в романі Олеся Гончара «Прапороносці»: «– Ти, Черниш, людина розумна, але гаряча голова. Тобі треба навчитися стримувати свої пориви». У цьому контексті фразеологізм безпосередньо характеризує Черниша як людину емоційну та схильну до необдуманих поривів. Автор використовує його для увиразнення психологічної характеристики персонажа.

Геростратова слава - вислів, що означає сумнівну, ганебну славу, здобуту завдяки злочинному, руйнівному або негідному вчинку. Походження цього вислову пов’язане з іменем Герострата – жителя давньогрецького міста Ефеса, який, за античною традицією, спалив храм Артеміди, прагнучи назавжди увічнити своє ім’я. Тому «геростратова слава» має виразно негативне значення та позначає прагнення прославитися будь-якою ціною, навіть через злочин. Приклад використання цього вислову знаходимо в історичному романі Михайла Старицького «Останні орли»: «Не потрібна мені така геростратова слава, здобута на згарищах рідного краю та на людському горі». У наведеному контексті вислів підкреслює неприйнятність слави, здобутої через страждання інших людей і руйнування. Таким чином, фразеологізм не лише характеризує певний тип поведінки, а й містить виразну негативну оцінку.

Гнути кирпу – фразеологізм, що означає гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися. Приклад уживання знаходимо в п'єсі Григорія Квітки-Основ’яненка «Сватання на Гончарівці»: «Не гни кирпи, Стецьку, бо й так сонце високо!» У

цьому контексті вислів вживається для застереження персонажа від зайвої пихи та зарозумілості.

Грати першу скрипку – вислів, що означає бути головним, провідним у якій-небудь справі, відігравати вирішальну роль. Приклад уживання знаходимо в романі Миколи Хвильового «Вальдшнепи»: «Він завжди звик грати першу скрипку в будь-якому товаристві й не терпів конкуренції.» Фразеологізм підкреслює лідерські амбіції героя та його прагнення домінувати в колективі.

Лепта вдовиці – фразеологізм, що означає невеликий, але щирий і посильний вклад у якусь спільну справу. Приклад уживання знаходимо в романі Панаса Мирного «Повія»: «Вона внесла свою лепту вдовиці в загальну справу допомоги бідним, хоч сама ледве зводила кінці з кінцями.» Вислів підкреслює альтруїзм та щире бажання допомогти попри власну скруту.

Накрити мокрим рядном – вислів, що означає розпекти, вилаяти когось, різко висловити своє незадоволення, дорікнути чи сказати щось неприємне. Приклад уживання знаходимо в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»: «Вона так його мокрим рядном і накрила, що той тільки рота роззявив і не знав, що відповісти.» У цьому контексті вислів передає раптову та різку емоційну атаку (докори), яка приголомшила слухача.

Пустити червоного півня – фразеологізм, що означає підпалити що-небудь, навмисне влаштувати пожежу з метою помсти чи розплати. Приклад уживання знаходимо в повісті Михайла Коцюбинського «Fata morgana»: «Постривайте ж, ми вам ще пустимо червоного півня під стріху!» Вислів використовується як загроза насильницької розправи.

Рвати боки – вислів, що означає нестримно, безугавно сміятися, реготати; надриватися від сміху. Приклад уживання знаходимо в повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім’я»: «Уся громада аж боки рвала від сміху, слухаючи чудернацькі вигадки Лавріна.» Фразеологізм яскраво передає надзвичайно сильну та загальну емоційну реакцію на кумедну ситуацію.

Сізіфова праця – вислів, що означає надзвичайні, але марні зусилля, спрямовані на досягнення чогось; нескінченна, важка й безрезультатна робота. Приклад уживання знаходимо в романі Олеся Гончара «Тронка»: «Це була справжня сізіфова праця —

щодня розгрібати ці замети, а за ніч їх знову наносило.» Фразеологізм підкреслює виснажливість і циклічність дій, що не дають остаточного результату.

Тримати хвіст бубликом – фразеологізм, що означає не журитися, не занепадати духом, зберігати оптимізм, бадьорість і впевненість у складних обставинах. Приклад уживання знаходимо в гумореcці Остапа Вишні «Зенітка»: «Головне у нашій справі — не занепадати духом і завжди тримати хвіст бубликом!» Вислів слугує закріпленням оптимістичного настрою та стійкості.

Як Сірку муху з'їсти – жартівливий вислів, що означає зробити щось дуже легко, без жодних зусиль. Приклад уживання знаходимо в повісті Марка Вовчка «Інститутка»: «Справитися з цим завданням для нього було — як Сірку муху з'їсти.» Фразеологізм акцентує на надзвичайній простоті поставленого завдання для персонажа.

Як на вугіллі (або як на гарячому вугіллі) – фразеологізм, що означає перебувати вкрай знервованим, неспокійним, тривожним; відчувати постійне напруження в очікуванні чогось. Приклад уживання знаходимо в повісті Марка Вовчка «Інститутка»: «Сиджу я, мов на гарячому вугіллі, чекаю, що воно далі буде.» Вислів точно передає стан внутрішнього дискомфорту й нетерплячого хвилювання.

Накивати п'ятами – вислів, що означає швидко втекти, утекти з місця події; сховатися. Приклад уживання знаходимо в казці Івана Франка «Лис Микита»: «Тоді Микита, довго не думаючи, узяв та й накивав п'ятами в ліс.» Фразеологізм динамічно описує швидку втечу героя.

Байдики бити – фразеологізм, що означає ледарювати, нічого не робити, марно проводити час. Приклад уживання знаходимо в повісті Михайла Коцюбинського «Fata morgana»: «– Нема коли мені з тобою байдики бити, – мовив Андрій, розгортаючи роботу.» Вислів використовується для підкреслення зайнятості та важливості праці на противагу марнуванню часу.

Вискочити, як Пилип з конопель – жартівливий фразеологізм, що означає недоречно, несподівано чи невєвічливо озватися, втрутитися в розмову або з'явитися десь не до місця. Приклад уживання знаходимо в повісті Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»: «– А що ж це ти, Мелашко, вискочила, як Пилип з конопель?

– спитала Кайдашиха.» Вислів акцентує на повній недоречності репліки чи появи персонажа в цей момент.

Отже, українські фразеологізми є не лише засобом увиразнення мовлення, а й своєрідним сховищем колективної пам'яті, культурних смислів і народного досвіду. Їхнє вивчення сприяє розумінню того, як історичні події, міфологічні уявлення, традиції та повсякденне життя відображаються в мові й формують національний світогляд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освіта.ua. Перелік фразеологізмів для підготовки до НМТ з української мови. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/test/training/materialy-instrumenty/88002/

2. Про сайт | Горох – українські словники. Про сайт | Горох – українські словники. URL: https://goroh.pp.ua/

3. G J. Історія походження фразеологізмів - Dovidka.biz.ua. Dovidka.biz.ua. URL: https://dovidka.biz.ua/istoriya-pohodzhennya-frazeologizmiv/

УДК 398.81(=161.2):94:355.48:329.17](477)

СЛОВО ЯК ЗБРОЯ: ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОГО ФОЛЬКЛОРУ В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Соломія ТКАЧИК,
студентка 2 курсу філологічного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.
(Леся Українка)

Сучасна повномасштабна війна – одна з найболючіших подій в історії нашої держави. Водночас, це період, коли відбувається